

IOAN ANDRIȚOIU

IOAN PETRU ALBU

Deva face parte din categoria acelor localități ale patriei noastre în care vremurile trecute au lăsat nenumărate mărturii răspândite la tot pasul, evocînd prin numeroasele vestigii arheologice, monumente și ruine evoluția societății omenești pe aceste meleaguri.

Așezat pe Mureș, la întretăierea unor importante drumuri comerciale, împrejurimile Devei, și în special dealul cetății, prin condițiile ce le oferea ca punct de observație și apărare, au fost continuu locuite, începînd din neolitic. Vestigiile arheologice ieșite la iveală în mod fortuit sau prin cercetări sistematice în diferite puncte ale localității ¹⁾, dovedesc o intensă locuire a acestui teritoriu în epoca metalelor, perioada statului dac liber și cea a stăpînirii romane în Dacia ²⁾.

La fel ca și în alte provincii anexate mai înainte la Imperiu, populația băștinașă dacică subjugată de romani nu a putut avea altă soartă decît aceea de a continua să trăiască și să muncească în condițiile noi social-economice și politico-juridice impuse de cuceritori.

Cercetările arheologice întreprinse pe teritoriul județului Hunedoara au scos la iveală bogate urme materiale, cu ocazia dezvelirii așezărilor romane de la Cinciș ³⁾, Micia (Veșel) și a complexului agricol roman recent scos la iveală, la capătul străzii M. Eminescu din Deva ⁴⁾, mărturii care aruncă o lumină vie asupra traiului populației dacice în perioada stăpînirii romane.

Renunțarea Romei la provincia Dacia în anul 217 e.n., datorită numeroaselor răscoale ale populației locale și repetatelor atacuri ale dacilor liberi și ale primelor valuri de popoare migratoare, care nu mai puteau fi stăvilite, retragerea oficialităților romane în sudul Dunării, fluviul constituînd o graniță mai sigură, n-a însemnat însă și încetarea oricărei forme de viață socială în acest ținut. Populația locală daco-romană a continuat să locuiască și să trăiască pe pămînturile de baștină. Societatea autohtonă, începînd cu sfîrșitul sec. III a evoluat în cadrul unei noi etape istorice, cunoscută sub termenul generic de perioada de trecere la feudalism. În acest răstimp de șapte veacuri (sfîrșitul sec. III – sec. X), populația locală, urmînd un drum plin de restriști și greutăți, în condițiile trecerii numeroaselor valuri de popoare migratoare, a trecut la făurirea unui nou fel de viață și activitate economică, în care agricultura a devenit principalul mijloc de procurare a celor necesare traiului.

În situația în care izvoarele scrise ale autorilor antici și bizantini nu cuprind decît puține și lapidare relații cu privire la teritoriul patriei noastre, urmele culturii materiale, numeroase și variate, scoase la iveală în diferite părți ale ținutului hunedorean, au o valoare documentară deosebită prin faptul că sînt izvoare directe și contemporane care evidențiază faptul că aici, ca de altfel pe întreg teritoriul fostei provincii Dacia, a existat o amplă și continuă activitate economică și socială a populației daco-romane în secolele ce au urmat retragerii stăpînirii romane.

Reutilizarea amfiteatrului roman de la Ulpia Traiana-Sarmizegetusa ca o mică incintă fortificată prin baricadarea intrărilor, descoperirea unui tezaur compus din monede mici din aramă din timpul lui Valentinian I (364–375), ascuns într-o lojă a amfiteatrului, zidurile de separare a camerelor mari de la aedes augustalium executate într-o tehnică mai primitivă și intercalate după ridicarea construcției, o fibulă din sec. VII și alte descoperiri de monede din sec. IV, scoase la iveală în diferite puncte ale localității, sînt mărturii incontestabile care dovedesc locuirea în continuare a teritoriului fostei capitale a provinciei Dacia după anul 271⁵⁾.

Indiciile cele mai convingătoare în susținerea tezei continuității de viață economică și socială a populației locale în secolele ce au urmat retragerii stăpînirii romane din Dacia sînt descoperirile monetare scoase la iveală în multe localități. Între acestea amintim trei monede mici de cupru ale lui Constans (333–350), aflate în tezaurul de la Hunedoara⁶⁾, 25 de monede posterioare anului 271, ultima dintre ele datînd din timpul împăratului Iulian Filozoful (355–363), aflate în tezaurul descoperit în Pasul Vilcan⁷⁾, o monedă de la Dioclețian (284–305), de la Sălaș⁸⁾, 11 monede de bronz aflate la Fizeș de la Valentinian I și Valentinian II din a doua jumătate a sec. IV⁹⁾.

De la Veșel, pe teritoriul așezării romane Micia, aflat în imediata apropiere a Deveii, se cunosc două monede de la Gratianus (375–383). În cursul săpăturilor arheologice întreprinse în vara anului 1967 în așezarea civilă de la sud de castru, au fost scoase la iveală, în două puncte diferite, cu ocazia dezvelirii unor locuințe, două noi monede imperiale din sec. IV. Una dintre ele este de argint, emisă de Constantius II (337–361), iar cealaltă de bronz, este emisă de Gratianus¹⁰⁾ (fig. 1). Aceste descoperiri monetare pe teritoriul Miciei se adaugă obiectelor descoperite aici, printre care amintim arcul unei fibule de argint de tipul așa-numit „cu capete de ceapă”¹¹⁾, o fibulă reprezentînd așa-numitul tip cu picior îndoit, datate ambele în sec. IV.

După cum reiese din analiza materialelor arheologice, autohtonii au continuat să locuiască și să desfășoare o activitate productivă în vechile așezări romane sau în preajma lor. Populație de agricultori și păstori, practicînd totodată și unele meșteșuguri (lemnăritul, olăritul, făurăritul, torsul și țesutul), autohtonii au trăit în așezări cu locuințe modeste, construite la suprafața solului sau în bordeii săpate în pămînt, fiind organizată în obști sătești teritoriale. În cadrul obștilor, țărani stăpîneau locurile de casă, cu o mică suprafață împrejur, cu grădină sau livadă, iar pămîntul arabil, pășunile, pădurile, riurile și iazurile erau proprietate obștească. Cu toate valurile de popoare migratoare ce au trecut peste aceste meleaguri, cu toate obligațiile pe care populația le avea față de

aceștia, societatea locală a cunoscut o dezvoltare continuă și ascendentă, un impuls acestei evoluții imprimindu-i, în sec. VII, luarea de contact cu obștea, slavă al cărei nivel de dezvoltare economică și social-politică era asemănător cu al populației autohtone, cu care intra în legătură.

Fig. 1. Monede imperiale din secolul IV, descoperite la Micia (Vețel)
1. Constantius II ; 2. Grațianus (reversul complet deteriorat).

Pentru secolele următoare ale perioadei prefeudale, materialele arheologice sînt compuse în special din ceramică, ele constituind singurele indicii directe despre locuirea teritoriului în acest interval de timp, meritînd o atenție deosebită. Este perioada în care se încheie procesul de formare a limbii române și a poporului român prin asimilarea de către populația locală, daco-romană, a populației slave cu care ea a intrat în contact și a conviețuit. Și acum descoperirile arheologice ne sînt mărturii deosebit de prețioase. Alături de descoperirile ceramice ieșite la iveală întîmplător în localitățile Boholt, Federi, Valea Nandrudului, Turdaș¹²⁾, deosebit de importante sînt materialele apărute în timpul dez-

velirii de către muzeul din Deva a complexului agricol roman de la Deva (cimitirul ciangăilor).

Cercetarea acestui punct a furnizat o seamă de noi date și informații privitoare la cunoașterea mai amplă a unor aspecte ale locuirii teritoriului Devei de azi în sec. IV–X e.n. Printre piesele ceramice, vase și fragmente de vase de factură romană, în timpul săpăturilor au fost scoase și numeroase fragmente ceramice de factură dacică, lucrute cu mina, din pastă mai puțin fină, unele din ele avînd ca ornament briul alveolar și butoni¹³). Prin existența fragmentelor ceramice de factură dacică în cadrul unui complex agricol roman se confirmă atât faptul existenței populației locale dacice în acest loc, cît și participarea activă a acesteia la lucrările agricole. Cu siguranță că și în această gospodărie dacii constituiau o parte însemnată a miinii de lucru cu care se efectuau numeroasele munci. Una dintre clădirile gospodăriei, după cum arată numărul mare de fragmente ceramice de factură dacică descoperite aici, ar fi putut servi drept locuință pentru personalul, daci bineînțeles, aflat în serviciul proprietarului complexului agricol. Un alt fapt important ce se poate desprinde în urma acestei descoperiri îl constituie timpul îndelungat în care a existat o activitate productivă la această gospodărie de pe raza localității Deva. Două monede descoperite aici : un sestert emis de Hadrian (118–138) și un denar datînd din perioada de declin a stăpînirii romane în Dacia, purtînd pe revers chipul împăratului Alexander Severus (222–235), susțin ideea că în gospodăria descoperită în ultimii ani, s-a desfășurat timp de mai bine de un secol o activitate economică neîntreruptă.

Cu ocazia aceluiași săpături arheologice, în stratul de pămînt depus peste ruinele complexului agricol roman de la Deva, s-au descoperit vase de lut și fragmente ceramice de factură locală datînd din secolele IX–X. Sînt frecvente buzele și părți din pereții unor vase de tip borcan, ornamentate cu linii orizontale și cu benzi de linii în val. În același strat de cultură s-a descoperit o vatră de foc foarte bine conservată dintr-o locuință, avînd în jurul ei numeroase fragmente ceramice (fig. 2). Aceste urme ale persistenței populației locale românești în epoca feudală timpurie, de pe locul fostei gospodării agricole romane, demonstrează faptul utilizării solului fertil din împrejurimile Devei de azi, pentru nevoile curente de hrană. Ce alt scop decît practicarea agriculturii ar fi putut determina populația locală să se stabilească într-o zonă deschisă, expusă invaziilor popoarelor migratoare. Continuarea și extinderea cercetărilor arheologice în acest loc va aduce, sigur, noi date și amănunte interesante despre traiul, ocupațiile, felul de viață și organizare a populației românești de pe teritoriul actual al Devei.

Conținutul principal al perioadei constă în începuturile destrămării relațiilor de producție din cadrul obștilor și în apariția germenilor noii orînduirii sociale, feudalismul. Ceea ce este deosebit de important în acest proces de destrămare a obștii și de naștere a raporturilor feudale este faptul că proprietatea privată ciștigă tot mai multă precumpănire în cadrul obștii în raport cu proprietatea colectivă. Unii membri ai obștii ajung la o situație materială și socială superioară față de masa locuitorilor obștii. Condițiile constituirii acestora într-o pătură dominantă – mai întii ca aristocrație militară și apoi în clasă feudală –

sînt astfel create și uzurparea devine inevitabilă. Procesul este însă de lungă durată, căci în plin feudalism se pomenesc în Transilvania „sortile” de pămînt ce le acordau țăranilor din satele obștești, după nevoie, cnezii și juzii. Stăpînierea devălmașe a pămîntului, folosirea în comun a pădurilor, apelor, pășunilor, responsabilitatea colectivă în materie fiscală și penală, toate acestea sînt rămășițe ale vechii organizări obștești.

Fig. 2. Vatră de foc (sec. IX–X) descoperită în spărtura zidului unei clădiri din complexul agricol roman de la Deva.

Colaborarea dintre obștile agricole și păstorești, conduse de cnezi și juzi, colaborare cerută de necesități obiective atît economice, cit și de apărare, a dus la apariția uniunilor de obști ce trăiau pe un spațiu relativ restrîns, formînd o unitate economică și geografică. Unitățile de genul acesta au fost numite de români – țară. O asemenea unitate economică și administrativă aparținînd românilor a luat naștere și pe teritoriul actualului județ Hunedoara, cunoscută sub numele de „Țara Hațegului”, pomenită pentru prima dată în documentele medievale la 1247, dar existența sa era mult mai veche, din sec. IX ; spre nord este posibil ca ea să se fi întins pînă la Mureș, înglobînd și zona Devei. Aceasta cu atît mai mult, cu cît în conștiința locuitorilor acestei regiuni se păstra peste timp, transmisă din generație în generație, imaginea zonei „agerului”, ce a existat în jurul fostei capitale a provinciei Dacia, care se întindea pînă la Mureș, cuprinzînd și așezarea Micia, teritoriu în care procesul de romanizare a fost mai întins. Vechi teritoriu al unor cnezi, juzi și voievozi români, Țara Hațegului și-a păstrat vreme îndelungată o situație politică, administrativă și judecătorească proprie, fiind, alături de Țara Amlașului, Țara Făgărașului și Țara Maramureșului, una din primele forme de organizare a societății românești.

Dezvoltarea forțelor de producție, dovedită atît de descoperirile arheologice cît și de mărturiile scrise ¹⁴⁾, care permit cunoașterea în linii generale a modului de viață al populației băștinașe din Transilvania în secolele X–XI, a determinat o dezvoltare socială corespunzătoare, reflectată în apariția claselor sociale și a unor formațiuni statale de tip feudal incipient.

La începutul secolului al X-lea, sînt amintite de către Anonymus, notarul regelui Bela III, care ne-a transmis informații foarte interesante cu privire la situația politică a Transilvaniei din prima jumătate a sec. X, ca existînd pe teritoriul Transilvaniei trei formații politice conduse de „duci”, adică voievozi : în Crișana voievodatul lui Menumurut, în Banat voievodatul lui Glad și pe Someș voievodatul lui Gelu, conducători destul de puternici, care-și aveau armata lor formată din țărani din obști ¹⁵⁾.

În Transilvania este posibil să mai fi existat și alte formațiuni politice, alte voievodate în afara celor pomenite de Anonymus. Existența unor cetăți ca cea de la Teligrad (Blandiana) și Bălgrad, cu urme de locuire intensă din sec. IX-X, care atestă o populație românească înainte de pătrunderea maghiarilor în Transilvania, face posibilă ființarea unei alte formațiuni politice pe valea Mureșului ¹⁶⁾.

Pătrunderea triburilor maghiare în Transilvania la începutul sec. al X-lea, cu care ocazie au întîmpinat rezistență armată din partea voievodatelor lui Menumurut, Glad și Gelu, trebuie socotită mai degrabă în sensul unor expediții, așa cum au întreprins triburile maghiare și în alte părți ale Europei în acea vreme și nu a unei cuceriri propriu-zise, fapt ce se va realiza treptat, într-o perioadă mai îndelungată, în secolele XI–XIII. Pentru a-și spori terenurile de pășunat și a ajunge la bogățiile subsolului Transilvaniei și mai ales la sare, triburile întreprind cuceriri de noi teritorii. După atingerea scopului urmărit, masa populației maghiare s-a retras, puțini rămînînd în teritoriile unde ajunseseră și conviețuînd cu localnicii.

Populația băștinașă și-a continuat felul de viață ca și până atunci, în uniuni de obști, conduse de urmașii acelor voievozi pomeniți la începutul sec. X. Dintre acestea, cnezatul și voievodatul își au originea în perioada prefeudală. Voievodatele, slăbite vremelnic prin atacurile triburilor maghiare din prima jumătate a sec. X, nu numai că se refac după retragerea acestora, dar se dezvoltă atât ca întindere cât și ca putere politică și economică.

Astfel, în primii ani ai sec. X, sînt atestate, pe baza izvoarelor narrative și a descoperirilor arheologice, voievodatul condus de Gyla (Gyula), care depășea în întindere fostul voievodat al lui Gelu, ajungînd la nord pînă la Poarta Meseșului, iar spre est pînă la cursul superior al Mureșului. Centrul voievodatului era la Bălgrad (Alba Iulia), un oraș-cetate construit din pămînt, lemn și piatră. Celălalt voievodat amintit era al lui Ahtum, urmașul lui Glad, a cărui stăpînire se întindea de la Dunăre la Criș, iar spre răsărit, probabil, pînă în Țara Hațegului. Reședința acestei căpetenii era pe Mureș (urbs Morisena), la Cenad. Bazîndu-se pe mulțimea ostașilor săi, Ahtum vămăuia chiar și sarea ce trecea pe Mureș spre Panonia. Conflictul armat apărut între regatul feudal maghiar și cei doi voievozi, pretextul constituindu-l nesupunerea acestora față de regele Ștefan, se sfîrșește prin supunerea acestor teritorii ¹⁷⁾.

Cucerirea Transilvaniei de către regatul feudal maghiar s-a desfășurat încet datorită împotrivirii și luptei maselor populare băștinașe care-și apărau pămînturile și libertățile ce le mai dețineau în cadrul obștilor în fața acțiunilor de cotropire, ce veneau din partea feudalității, ea terminîndu-se abia la sfîrșitul sec. XIII.

Statul feudal maghiar, pentru a putea exploata bogățiile noilor teritorii cucerite, a început să le organizeze, mai întîi unele centre cu rosturi economice, strategice și administrative mai însemnate. Teritoriile cucerite în Transilvania și pămînturile uzurpate obștilor au devenit proprietatea regelui în mare parte. Un reazim în apărarea teritoriilor cucerite de atacuri din afară și pentru menținerea și consolidarea stăpînirii asupra Transilvaniei l-au avut cetățile regale, în rîndul cărora, un rol important îl avea cetatea Deva, ridicată pe la mijlocul sec. XIII. Prima mențiune documentară care atestă existența unei cetăți la Deva datează din anul 1269 ¹⁸⁾ (fig. 3).

În acel an, Ștefan, regele cel tînăr al Ungariei și duce al Transilvaniei (fiul lui Bela al IV-lea), amintește cetatea regală Deva cu prilejul unui act de danie către comitele Chyl din Cîlnic, care în luptele purtate „ni s-a alăturat nouă (lui Ștefan – n.n.), și a rămas cu noi sub cetatea Deva, iar sub cetatea Codlea a luptat cu bărbăție cu dușmanii noștri...” ¹⁹⁾. De aici înainte, viața cetății va fi strîns legată de cea a Transilvaniei, iar istoria sa bogat documentată.

În organizarea politico-administrativă a Transilvaniei, statul feudal maghiar, care urmărea introducerea instituțiilor proprii, a întîmpinat o rezistență activă din partea populației băștinașe, care-și apăra vechile sale instituții. Este semnificativ faptul că în prima jumătate a sec. XII este pomenit doar un singur comitat, al Bihorului, celelalte fiind amintite începînd cu a doua jumătate a sec. XII (Dobica și Crasna – 1164, Solnoc – 1166, Cluj, Alba, Timiș – 1177, Satu Mare – 1181, Cenad – 1197, Caraș – 1200 ²⁰⁾), iar cel al Hunedoarei, mult mai tîrziu, în 1276 ²¹⁾. Aceasta înseamnă că organizarea politico-administrativă s-a

făcut dreptat, ajungând la forma ei deplină la începutul sec. XIV, datorită, pe de o parte împotrivirii populației locale care-și apăra propriile instituții, iar pe de altă parte neputinței regalității de a organiza asemenea teritorii vaste. Datorită acestei opoziții, vechile instituții : cnezatele, voievodatele, conduse de cnezi, voievozi și juzi, fiind adânc înrădăcinate, au rămas în tot cursul evului mediu ca realități viabile. Din același timp este pomenită în documente cnezatul ca instituție și cnezii, conducători ai obștilor, cu atribuții militare – conducători de oaste, în vreme de război, judecători în pricini mai mici și strângători de dări în timp de pace. Unii dintre cnezi ajung chiar în rîndul nobililor, dar cei mai mulți dintre

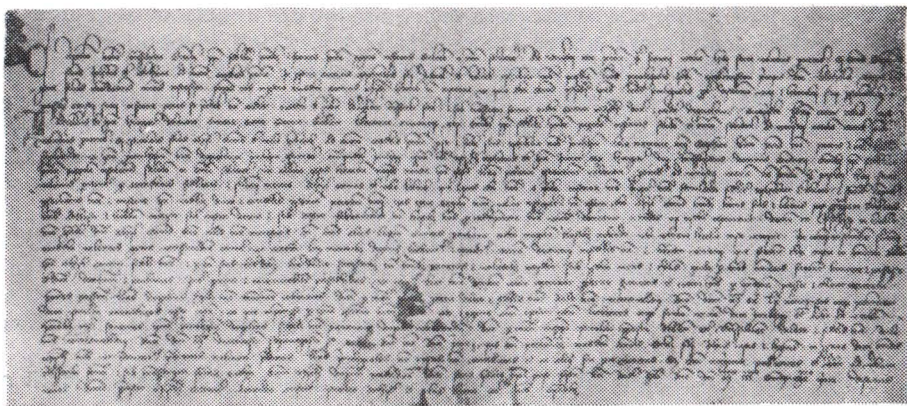

Fig. 3. Document din anul 1269 în care este amintită pentru prima dată cetatea Deva.

ei rămîn simpli conducători de sate, în cadrul obștilor, cum sînt numeroșii cnezititori de biserici din Țara Hațegului, de pe valea Streiului și a Mureșului²²).

O dată cu creșterea autorității sale, marea feudalitate – nobilimea și biserica catolică – a început să exercite o presiune tot mai puternică asupra țărănilor liberi din obști, cu scopul de a-i aservi și a le acapara pămînturile. Numeroasele cazuri de judecată prin proba fierului roșu în fața capitlului din Oradea din sec. XIII sînt mărturii concludente despre amploarea și dîrzenia luptei dusă de obștile sătești împotriva feudalizării. Multe obști țărănești cad pradă feudalității hrăpărețe, în timp ce altele, în special în zonele de margine în care se cuprindea și ținutul hunedorean, reușesc pentru un timp să-și mai păstreze vechile libertăți.

Districtele românești, care erau unități ce cuprindeau un număr de cnezate sau voievodate locale, s-au format paralel cu alte organizații administrative și judecătorești (comitatele, scaunele săsești și secuiești). Ele asigurau obștilor românești autonomii locale, mai largi sau mai restrînse, în funcție de timp și loc. Cele mai vechi districte românești au apărut în părțile Făgărașului și ale Hunedoarei, în sec. XIII. Majoritatea districtelor se găseau în jurul cetăților regale de

marginie, depinzînd de castelanii lor, dar bucurîndu-se totuși de o anumită autonomie, care se baza pe niște vechi obiceiuri, libertăți („antique libertas”, „antique et laudabilis consuetudo”) ²³. În comitatul Hunedoarei erau cinci districte românești ale cetăților Hațeg, Hunedoara și Deva, al tîrgului Dobra și cel de pe cursul superior al Streiului, bucurîndu-se de o relativă autonomie teritorială.

În sec. XIV, Deva, împreună cu satele înconjurătoare sînt amintite ca un „district militar valah”. Documentele arată că în a doua jumătate a acestui secol, localitatea și cetatea aveau în jurisdicție patru scaune (Deva, Ilia, Șoimuș, moșiile crișene și împrejurimile Bradului). Acestea făceau parte din domeniul regal și erau conduse de cnezii. În anul 1371, după cum arată un document, „toți cnezii și românii din cele patru scaune, districte ale cetății Devei” („universi kenezii et Olachi de quatuor sedibus districtibus castrî Deva”), se opun judecării unui țaran de către tribunalul castelanului din Deva, după legile oficiale ale statului („iudicium et legem regni inhiuerunt”), pretinzînd ca românii să fie judecați după legea românilor („juxta legem Olahorum”) ²⁴. Conștiința acestui drept era atît de vie la românii din acest district, încît se cred îndreptățiți să împiedice cu forța ridicarea la valoare de drept a unei sentințe judecătorești, privityoarea la un român, dacă această judecată nu s-a făcut pe baza normelor cuprinse în „jus valachicum”. Invocarea străvechilor obiceiuri juridice arată rezistența populației românești la încercările statului feudal maghiar de a-i știrbi autonomia. În anul 1387 „juzii, jurații și toți oaspeții, cnezii și crainicul” districtelor ce aparțineau de Deva, adevăresc, pe baza vechilor obiceiuri, zălogirea morii unui cneaz hunedorean ²⁵.

Locuitorii acestui „district militar valah” al Devei, ca și cei din Banat și alte părți, ținuturi de margine în special, aveau unele îndatoriri militare și de altă natură (construirea și repararea fortificațiilor, apărarea acestora, participarea la expediții în timp de război etc.), obligații pe care le găsim înșirate în diferite documente. Un document din anul 1427, emis de către cancelaria regelui Sigismund de Luxemburg, arată că românii, locuitori ai districtului cetății Deva („populorum in districtibus Olachorum castrî nostri Deva”), au ca obligații și lucrări pentru întreținerea cetății, cum sînt : „păstrarea și repararea zidurilor cetății, săparea șanțurilor, tăierea lemnului și a hățșurilor („...etiam opera servitia manualia ad conservationem castrî opportuna munimenta struendi et reparandi, aggeres fodiendi ligna secandi, indagineș proecidendi...”) ²⁶.

Păstrarea vreme mai îndelungată, în special în ținuturile mărginașe ale Transilvaniei (Țara Făgărașului, Hunedoara, Banat și Țara Maramureșului), a obștilor și a autonomiilor românești se poate explica și prin interesul oficialității de a cointeresa populația de la marginea țării în apărarea fruntariilor în fața incursiunilor turcești ce deveneau tot mai numeroase, pe de o parte și prin legăturile neîntrerupte dintre populația de pe cele două versante ale Carpaților, pe de altă parte ²⁷). Încetul cu încetul aceste libertăți pe care le mai dețineau țarării dispar, pămînturile obștilor fiind acaparate de feudali, iar ei cad în stare de iobăgie. Cnezii și voievozii români au fost principalii beneficiari ai acestei relative autonomii și pentru meritele cîștigate în paza granițelor Transilvaniei, unora dintre ei li se dăruiesc terenuri, în special părți din pămînturile uzurpate obștilor.

Dobre Românu, fiul lui Ioan de la Leșnic, unul din numeroșii cnezi români de pe meleagurile hunedorene, primește în anul 1394, ca danie, drept răsplătă pentru numeroasele slujbe săvârșite în diferite împrejurări (luptele cu turcii fiind una din ele), cnezatul pădurii Leșnic, cu condiția să facă slujbele îndătinat în cetatea Deveii, după cum fac și alți cnezi²⁸). Cei mai mulți dintre cnezi și juzi și chiar dintre voievozi rămân în situația de cnezi de rînd sau decad chiar, sfîrșind pînă la urmă în rîndul iobăgimii.

De-a lungul evului mediu, Deva a jucat un rol important în istoria Transilvaniei, fiind cunoscută nu atît prin localitatea care a devenit centrul administrativ al comitatului, ci prin cetatea, care, construită pe înălțimile greu accesibile ale dealului ce constituie ultima ramificație a munților Poiana Ruscăii, a devenit un punct strategic important ce domină împrejurimile. Menită a sluji drept cheie a Mureșului, cetatea Deva făcea parte din ansamblul sistemului defensiv al cetăților de la marginea țării, construite în aceeași epocă (sec. XIII), la hotarul de sud al Transilvaniei.

Despre cetatea Deva, Giovanandrea Gromo, sfetnic și expert militar pe lingă Ioan Sigismund, voievodul Transilvaniei, scria în a doua jumătate a sec. XVI următoarele : „...în mijlocul văii către Lipova pe un munte înalt și liber din toate părțile, se află foarte întărita Deva, socotită una din cele mai importante fortărețe din acest regat, deoarece este cea mai periculoasă strîmtoare din toate, inundu-se la ea toate cele trei căi prin care turcul are imediat acces de intrare; o dată ea fiind cucerită, se deschide drum liber pentru întreaga provincie, iar aceasta rezistind, va distruge orice armată mare care ar îndrăzni să treacă. În afară de aceasta, cetatea este inexpugnabilă, fiind stăpină pe un riu așa important (Mureș – n.n.), care este apropiat, deoarece pe nici o altă cale nu se poate ajunge pe susnumitul munte, că nu se poate face o breșă și de o asemenea tărie că nu se poate mina. Este aprovizionată întotdeauna cu tot ce este nevoie ca să susțină orice asediu puternic pentru trei sau mai mulți ani și are avantajele rîului și a pădurilor învecinate și a munților pentru a fi ajutată și a se salva...”²⁹). De asemenea, Nicolae Bethlen, două secole mai tîrziu, scria : „Cetatea Deva este cea mai mare și cea mai reușită fortificație din Transilvania și aș putea spune că cea mai rezistentă fortificație din Europa înainte descoperirii armelor de foc”³⁰). Caracterizările făcute, deși cuprind unele exagerări, recunosc rolul jucat de această fortăreață militară care era cetatea Deva în tulburările vremuri de lupte interne și atacuri din afară care sînt o caracteristică a istoriei evului mediu.

Ridicată la mijlocul sec. XIII, documentul din anul 1269 consemnează ca existind „castrum Deva”, cetatea a fost supusă de-a lungul secolelor următoare la o serie de amenajări și amplificări, astfel că azi cu greu s-ar mai putea identifica vestigiile primelor zidiri. De dimensiuni mai reduse și mai simplă în forma inițială, cetatea a fost transformată, începînd mai ales cu sec. XV, o dată cu schimbarea tehnicii și a tacticii de luptă, cu creșterea rolului armelor de foc în operațiunile militare, într-o cetate-castel de mari proporții.

Ca cetate regală, Deveii s-a acordat de-a lungul anilor o serie de privilegii, un întins domeniu care cuprindea și teritoriul districtelor românești. În anul 1444, ea a intrat în posesia lui Iancu de Hunedoara, împreună cu 56 de sate și mi-

nele de aur din Munții Apuseni, care aparțineau domeniului cetății³¹). Pentru primele două secole ale existenței sale (secolele XIII–XIV), avem puține știri documentare despre cetatea Deva și împrejurimile ei care să ne permită reconstituirea principalelor fapte și evenimente, etape ale evoluției.

În a doua jumătate a sec. XIII și începutul sec. XIV, Transilvania făcea parte doar formal din regatul Ungariei, fiind în realitate o țară („regnum”) deosebită. La 1257, regele Bela al IV-lea este nevoit, în urma stăruințelor și presiunilor fiului său Ștefan, să-i cedeze acestuia Transilvania, pe care vreme de 13 ani a cîrmuit-o ca pe o țară independentă. Cînd regele a încercat să-i știrbească din prerogativele suverane, el, ajutat de nobilimea locală, și le-a păstrat cu ajutorul armelor. La aceste lupte se referă documentul din 1269, care amintește pentru prima dată cetatea Deva. Cu toate încercările de stăvilire a tendințelor centrifuge ale Transilvaniei, acestea au continuat să se manifeste cu putere. Din această perioadă avem noi informații documentare despre Deva.

La numai patru ani de la atestarea ei documentară, cetatea Deva și împrejurimile au fost locul unde s-au desfășurat înverșunate lupte împotriva cumanilor care pătrunseseră pînă în aceste părți ale Transilvaniei. Aceasta o aflăm din documentul, datat în 23 mai 1273, prin care regele Ladislau al IV-lea a răsplătit cu o danei de moșie pe magistrul Petru, care „s-a luptat cu bărbăție sub cetatea Deva împotriva oastei cumanilor („sub castro Deva contra Cumanorum exercitum viriliter dimicavit”) și prinzind pe cițiva, ucigînd pe alții, a ciștigat o măreață biruință...”³²).

La sfîrșitul sec. XIII, voievodul Ladislau adaugă noi prerogative suverane Transilvaniei; el își constituie în cetatea sa de la Deva o adevărată curte suverană cu juzi, cu stolnici, cu notari, stăpînind cetăți, orașe, domenii regale, saline, mine, destituind și numind episcopi, desființînd privilegiile și acordînd altele, amestecîndu-se, cu rol de arbitru, în succesiunea la tronul Ungariei după stingerea dinastiei arpadiene. Cînd pretendentul la tronul Ungariei, Otto de Bavaria, în disputa sa cu Carol Robert de Anjou, a mers în Transilvania, în anul 1307, pentru ca printr-o legătură familiară să-și poată găsi un sprijinitor puternic al pretențiilor sale dinastice, a fost prins de către voievodul Ladislau și închis în cetatea Devei²³), de unde este trimis prizonier la voievodul „valah”, care stăpînea „peste munți” („über Walt”) ³⁴), după cum relatează cronică rimată a lui Ottocar din Stiria.

Pentru faptul că sașii au susținut pe Otto de Bavaria în disputa pentru tronul Ungariei, voievodul Ladislau le retrage o serie de libertăți, printre care și libera trecere prin Deva³⁵). În cetatea Deva, Ladislau emite mai multe acte³⁶), printre care și cel din 5 februarie 1302, care întărește dreptul de proprietate a unui nobil din Peștiș asupra pămînturilor de la Cristur³⁷). Această întărire a drepturilor de proprietate a fost necesară deoarece vechile documente au dispărut în anul 1277 cu prilejul tulburărilor ce au avut loc în părțile de sud a țînutului hunedorean prin ridicarea țărănilor din obști împotriva tendințelor de cotropire din partea feudalilor a pămînturilor obștilor, solidarizîndu-se cu lupta dusă de Litovoi și Bărbat³⁸). Un alt document din 19 aprilie 1295 emis din Deva, îl amintește pe magistrul Ladislau, fiul lui Nicolae, castelan de Deva și comite

al comitatului Hunedoara, numit de către voievodul Ladislau cu ocazia unor împărțiri de pământuri din hotarul localității Buituri³⁹).

Pentru recunoașterea lui Carol Robert ca rege, voievodul Transilvaniei pune diferite condiții, iar cînd acestea nu sînt respectate, nu pregetă să înceapă lupta, încheind înțelegeri cu alți feudali⁴⁰), dar este învins. Ultimele puncte de rezistență în această luptă sînt cetățile de la Ciceu și Deva⁴¹). După cîțiva ani, în 1324, noul voievod al Transilvaniei numit de rege, Toma de Szecheny, avînd sprijinul cumanilor, smulge urmașilor lui Ladislau cetatea și posesiunile ei.

În a doua jumătate a sec. XIV, cetatea Devei, împreună cu domeniul ce depindea de ea se afla în posesiunea voievodului Transilvaniei. De aici, voievodul conducea, prin supușii săi, întregul comitat al Hunedoarei⁴²). Cetatea Deva rămîne în această situație pînă la mijlocul sec. XV, cînd intră, prin donație, în posesia lui Iancu de Hunedoara și a urmașilor săi (fig. 4).

Fig. 4. Primul sigiliu al localității Deva (1618).

La sfîrșitul sec. XIV, turcii ajung la Dunăre, iar în octombrie 1394, armatele lui Baiazid Fulgerul fac prima încercare de cucerire a Țării Românești. Cu toate că românii obțin o mare victorie la Rovine, pericolul turcesc nu a fost înlăturat, ci a rămas iminent și pentru Transilvania. Pînă la 1541, cînd Transilvania de-

vine principat autonom sub suzeranitate turcească, acest teritoriu a avut de înfruntat numeroase atacuri ale oștilor otomane, unele dintre aceste lupte dându-se sub zidurile cetății Deva.

Incepînd cu sec. XV, numărul relatărilor despre localitatea Deva și împrejurimi (documente, conșcripții urbariale, relatări ale cronicarilor și călătorilor străini), sînt mult mai numeroase și variate, prezentînd aspecte ale vieții social-economice și politice a acestui teritoriu. Intrată în secolele următoare în posesia diferiților principii sau feudali, cetatea Devei, pe lîngă rolul ce l-a avut de stavilă în calea atacurilor otomane tot mai numeroase, a devenit și un reazim al nobilimii feudale din comitatul Hunedoarei, ea servind în repetate rînduri ca închisoare pentru cei ce s-au ridicat la luptă împotriva nedreptăților sociale.

Prezentarea dezvoltării social-economice a Devei și împrejurimilor în perioada sec. XV – prima jumătate a sec. XIX, mult mai cuprinzătoare și mai bogată datorită materialelor de referire care există, va constitui obiectul unei viitoare lucrări. Ea va cuprinde principalele aspecte ale vieții economice, sociale și politice ale localității Deva, încadrate în istoria Transilvaniei acestor timpuri.

NOTE

1. Puncte cu descoperiri arheologice pe teritoriul Devei : neolitic – dealul cetății, cartierul Gojdu, cartierul Ciangăi, strada Ion Creangă ; epoca bronzului – dealul cetății, dealul Colț, cartierul Vilele Noi, cartierul Ciangăi ; prima epocă a fierului – Deva aeroport ; epoca dacică – dealul cetății, dealul Cozia, str. M. Eminescu (cimitir Ciangăi), str. Petru Maior ; epoca romană – dealul cetății, cartierul Gojdu, str. M. Eminescu (cimitir Ciangăi) ; Deva aeroport. Harta completă a descoperirilor arheologice de pe teritoriul Devei în lucrarea **Harta arheologică a municipiului Deva** de Oct. Floca, în prezentul volum.
2. Aceste descoperiri au fost tratate în următoarele lucrări : Oct. Floca, **Stațiunea de la sfîrșitul treptei de jos a barbariei din marginea Devei (O civilizație neatestată pe teritoriul Transilvaniei)**, în SCIV, II, 1950, p. 220–224 ; I. Nestor, **Etudes sur l'exploitation prehistorique du cuivre en Roumanie. Le depot de barres – colliers de Deva**, în „Dacia” IX–X, p. 165–181 ; B. Bassa, L. Mărghitan, „**Așezarea hallstatiană de la Șăulești**”, în „Apulum”, V, 1967, p. 105–109 ; Oct. Floca, **Urme dacice pe dealul cetății Deva**, în „Omagiul lui Constantin Daicoviciu”, Ed. Acad. R.P.R. 1960, p. 205–214.
3. Oct. Floca, M. Valea, **Villa rustica și necropola romană de la Cinciș**, în Acta Musei Napocensis, II, 1966, p. 163–182.
4. I. Lungu, V. Radu, M. Valea, Gh. I. Ioniță, L. Mărghitan, C. Enea, **Din trecutul de luptă al țărănimii hunedorene**, 1967, p. 67–70.
5. C. Daicoviciu, **Fouilles et recherches à Sarmizegetusa**, în „Dacia”, III–IV, București, 1927–1932, p. 527 ; Idem, **Problema continuității în Dacia**, în AISC, III, 1936–1940, p. 265.
6. D. Protase, **Probleme ale continuității în Dacia**, în lumina arheologiei și numismaticii, Ed. Acad. R.S.R., București, 1966, p. 165.
7. Idem, p. 167.
8. Idem, p. 168.
9. Idem, p. 169.
10. Bucur Mitrea, **Descoperiri recente și mai vechi de monede antice și bizantine**, în **Republica Socialistă Română**, în SCIV, nr. 1, 1969, p. 168.

11. Kurt Horedt, **Ținutul hunedorean în sec. IV–XII**, în „Contribuții la cunoașterea regiunii Hunedoara”, Deva, 1956, p. 104.
12. Idem, p. 109–111.
13. I. Lungu..., *op. cit.*, p. 68–69 ; Dorin Popescu, **Săpăturile arheologice din Republica Socialistă România în anul 1967**, în SCIV, nr. 4, 1968, p. 687.
14. **Legenda sancti Gerardi**, cap. 8, în „Scriptores Rerum Hungaricarum”, ed. I Szenpety, II, Budapesta, 1939, p. 489–492, 498 ; Anonymus, **Gesta Hungarorum**, cap. XXIV, în „Scriptores...”, I, Budapesta, 1937, p. 65.
15. **Din istoria Transilvaniei**, I, ed. Acad. R.P.R., 1960, p. 64.
16. Idem, p. 66.
17. Idem, p. 68.
18. **Documente privind istoria României**, C, veacul XIII, vol. II (1251–1300), p. 118, doc. 108.
19. *Ibidem*.
20. **Istoria României**, II, Ed. Acad. R.P.R., 1962, p. 266.
21. Documente privind Istoria României, C, veac. XIII, vol. II, p. 72, doc. 184.
22. Vasile Drăguț, **Vechi monumente istorice hunedorene**, Ed. Meridiane, București, 1968, p. 12–37, 38, 44, 51–55.
23. Nicolae Densușianu, **Chinesiatul familiei Bösarabă în Țara Hațegului**, în „Revista pentru Istorie, arheologie și filologie”, vol. VIII, an. IV/1902, p. 58.
24. Victor Motogna, **Articole și documente. Contribuții la istoria românilor din veacurile XIII–XV**, Cluj, 1923, p. 46–47 ; vezi și N. Drăganu, **Românii în veacurile IX–XIV, pe baza toponimiei și a onomasticeii**, București, 1933, p. 269, nota 1,3.
25. **Istoria României**, II, p. 264.
26. N. Drăganu, *op. cit.*, p. 269.
27. **Din istoria Transilvaniei**, I, p. 94.
28. Vasile Drăguț, **Biserica din Leșnic**, în „Studii și cercetări de istoria artei”, nr. II, 1963, p. 429.
29. A. Decei, **Giovannandrea Gromo, Compendio di tutto il regno posseduto dal re Giovanni Transilvano ed di tutto le cose notabili d' esso regno (sec. XVI)**, în „Apulum”, II, 1933–1945, p. 170–171.
30. Bethlen Miklos Comte, **Memoires historiques, contenant l'histoire des derniers troubles de Transilvanie**, vol. I, Amsterdam, 1736, p. 145.
31. Oct. Floca – Ben. Bassa, **Cetatea Deva**, Ed. Meridiane, 1965, p. 16–17.
32. **Documente privind istoria României**, C, sec. XIII, vol. II, p. 158–162, doc. nr. 167.
33. Mihail P. Dan, **Cehi, slovaci și români în veacurile XIII–XIV**, Sibiu, 1944, p. 45.
34. **Istoria României**, II, p. 163.
35. Martin Schuster, **Schloss Deva în Siebenbürgen**, în „Jahrbuch des Siebenburgischen Karpathenvereins”, an. XXV, Sibiu, 1905, p. 97.
36. Idem, p. 117, nota 101 ; vezi și Csánki Dezső, **Magyarország történelmi földrajza a hunyadiak korában**, vol. V, Budapesta, 1913, p. 42.
37. **Documente privind istoria României**, C, veacul XIV, vol. I, p. 14.
38. **Istoria României**, II, pag. 147.
39. **A hunyadmegyei történelmi és régészeti tarsulat evkönyve**, vol. I, Budapesta, 1882, pagina 77.
40. I. Moga, **Voievodatul Transilvaniei. Fapte și interpretări istorice**, Sibiu, 1944, p. 18–36.
41. Mihail Dan, *op. cit.*, p. 46.
42. I. Moga, *op. cit.*, p. 39.

R é s u m é

En se fondant sur les découvertes archéologiques de ces dernières années et sur les témoignages des sources écrites, les auteurs présentent de nouvelles données historiques concernant le territoire de la localité de Deva et de ses environs au cours des IVe–XIVe siècles.